
ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА

УДК 34.05

О. В. КРЕСІН,
доктор юридичних наук

**ОРГАНІЧНА ТЕОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.**

Показано, що протягом досліджуваного періоду органічна теорія національного права розглядала його як одиницю правового розвитку, тотальність, що знімає в собі особу та її суб'єктивне право. Вона створювала підстави для розгляду національних правових досвідів як рівних за своїм характером та індивідуальністю, а відповідних національних правопорядків – як не випадкових й тривалих у часі явищ, передбачала не лише формальну самостійність, а й змістовну неповторність національного правового досвіду, розглядала його у нерозривній єдності з духовним і культурним покликанням та розвитком нації.

Ключові слова: нація, національне право, окреме в праві, німецька класична філософія, порівняльне правознавство.

Кресин А. В. Органическая теория национального права во второй половине XVIII – первой трети XIX в.

Показано, что в течение исследуемого периода органическая теория национального права рассматривала его как единицу правового развития, тотальность, которая снимает в себе личность и ее субъективное право. Она создавала основания для рассмотрения национальных правовых опытов как равных по своему характеру и индивидуальности, а соответствующих национальных правопорядков – как неслучайных и длительных во времени явлений, предусматривала не только формальную самостоятельность, но и содержательную неповторимость национального правового опыта, рассматривала его в неразрывном единстве с духовным и культурным призванием и развитием нации.

Ключевые слова: нация, национальное право, отдельное в праве, немецкая классическая философия, сравнительное правоведение.

Oleksiy Kresin. The organic theory of national law in the second half of the XVIII – the first third of the XIX century

It is shown that during the investigated period, the organic theory of national law considered it as a unit of legal development, the totality that covers a person and its subjective right. It created the basis for considering national legal experiences as equal in character and individuality, and the relevant national legal orders – as non-random and lengthy in time phenomena, envisaged not only formal independence, but also the substantive uniqueness of the national legal experience, considered it in inseparable unity with the spiritual and the cultural vocation and development of the nation.

Key words: nation, national law, separate in law, German classical philosophy, comparative jurisprudence.

У другій половині XVIII ст. у працях європейських юристів завершилося формування двох теорій національного права – органічної та соціально-вольової. Це дослідження ми присвячуємо першій з них.

Гердер у своїй праці «Ще одна філософія історії» 1774 р. запропонував нову філософію нації, яка домінує, з одного боку, над людиною, надаючи їй мову, культуру, цінності та національний дух, а з іншого – саме сума розвитку нації визначає загальний розвиток цілого людства, нації є провідниками Божої волі¹. У цій філософії нації (Гердер назвав її націоналізмом) одночасно як традиції та природного організму її єдність і функціонування не залежали від власної державності². У праці «Дослідження про походження мови», виданій того ж року, як зазначає В. М. Нічик, він висловив ідею про єдність мови і мислення народу³. У своїй відомій праці «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791 рр.) він вказував на органічний розвиток націй як природних систем і соціально-психологічних єдностей, а також на рівність народів у своїй індивідуальності та незіставності з іншими⁴. Гердер відкинув ідею єдності природи та її універсальних закономірностей⁵.

Е. Берк у праці «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.) зазначав, що суспільство як громадянське суспільство і нація як така, що передбачає звичаєву політичну конституцію, частково знімаються в ідеї національної держави. Держава виступає як хранитель ідеалів та інтересів громадянського суспільства і нації, їх інституційним втіленням, і бачиться мислителем як щось священне, суспільний договір не людей, а минулих, сучасного і майбутніх поколінь, і саме таким є національно-державне право. Сутність політичного та правового розвитку задає саме національне суспільство, його вплив на державу і право є визначальним, а не навпаки. З цього випливають, з одного боку, історичність і сталість національних суспільств, а з іншого – поступовість та еволюційність розвитку права, збереження ним національних форми та змісту. «Законодавці... розуміли, що повинні мати справу з людьми і тому зобов'язані вивчати людську природу. Їх взаємовідносини з громадянами вимагали знання тих звичаїв, що створюються в суспільстві під впливом життєвих обставин», – зазначав Берк. Більше того, існування національних держав виступає у праці Берка як Божа воля⁶.

Й. Г. Фіхте у «Листах до німецької нації» (1806 р.) проголосив націю провідником Божої волі, неминуючою природною і духовною спільністю⁷. На відміну від Канта Фіхте не вважав, що створена волею національного суспільства держава здобуває до певної міри суверенний щодо нього статус. У його баченні держава постійно залишається слугою нації⁸. У своїх працях він стверджував: «Народ і батьківщина... вище, ніж держава у звичайному сенсі слова, вище за суспільний порядок...»⁹. Як зазначав Г. Д. Гурвич, ця ідея Фіхте означала неможливість редукувати соціальне до державного: «Правовий порядок «суспільства» є безкінечно багатшим, ніж правовий порядок держави, як за духовним змістом, так і за його спонтанною життєвою силою»¹⁰.

Цю ідею розвинув учень Фіхте К. Х. Ф. Краузе, який у праці «Прообраз людства» (1811 р.) сформулював типологію суспільних груп у межах «комп-

лексного суспільства» і проголосив право спонтанним витвором кожної із цих груп, які об'єднує служіння певному ідеалу, через що весь цей правовий масив може бути узгоджений на рівні всього суспільства і держави як загальносуспільного інституту. Сама ж держава створити право безсила і лише визнає чинність суспільного права¹¹.

Одним з проявів романтизму та націоналізму в ученнях про суспільство, на появу якого суттєво вплинула Велика французька революція, став історизм. Ф. Мейнеке зазначав, що поява історизму як виду історичної свідомості стала одним з визначальних моментів західної інтелектуальної традиції, адже згідно з ним суспільство і культура не мають позачасової сутності, а набувають цю сутність у процесі свого розвитку, мають розумітися в рамках своєї історії. Теоретики історизму стверджували, що історичний процес формується індивідуальними з їх унікальними принципами, а такими можуть бути визнані й такі високорганізовані феномени, як нації та держави. Відповідно, історичистська перспектива була насамперед індивідуалізуючою, а не узагальнюючою¹².

Французька революція чітко й наочно відокремила минуле від сучасності, грандіозні політичні зміни та реалії нового державотворення вимагали від інтелектуалів з колишньої Священної Римської імперії германської нації, й не лише, нового конструювання і привласнення історії – й остання мала стати національною і державною за формою та націоналістичною за сутністю, з великим скепсисом щодо універсалістських побудов і узагальнень. При цьому щодо змісту німецького права виникла гостра дискусія: рецепція принципів французького права з метою подолання феодалізму (в тому числі фрагментованого права – питання, що поєднує в даному випадку форму і зміст) чи виціплення з наявних фрагментів свого особливого, національного за характером права.

Зазначимо, є ілюзією, що ідея національного за своєю суттю, а не лише за формою, права є більш архаїчною. Навпаки, це інструмент долання феодалізму і заміни характерних для нього суспільних зв'язків іншими, загальнодержавними чи загальнонародними. А французька революційна ідея лише замінила загальність римського, канонічного, торгового, феодального права та доктрин природного права на нове загальне, апріорне і денационалізоване право. Національним (у розумінні: загальнодержавним у одній конкретній державі) воно стало вимушено – через поразку Франції, закріплену Віденським договором. Як зазначав Д. Келлі, основні школи німецької правової науки за своєю суттю були післяреволюційними феноменами і могли бути або про-революційними, або антиреволюційними¹³. Савіньї в середині XIX ст. вказував, що призначенням історичної школи було зупинити поширення ідеї права Французької революції, в основі якої був спекулятивний і денационалізований раціоналізм природного права¹⁴.

У німецьких державах виявилися суттєві особливості розвитку концепту соціального права в контексті Французької революції та наполеонівських воєн. Неможливість досягнення реальної, а згодом і формальної політичної єдності, а також виклик революції у Франції, яка у свідомості німців виступала як постійний суперник, конкурент, а відповідно невід'ємна негативна частина німецької ідентичності, вимагали формулювання власної відповіді, своєї стратегії розвитку суспільства, держави, права.

Сутність німецьких учень про національне право кінця XVIII – початку XIX ст. не була унікальною, ідеї органічного та вольового розвитку права можна умовно назвати, наприклад, моделями Монтеск'є і Руссо. Так само не були виключно німецьким винаходом або нововведенням епохи Романтизму ідеї щодо нації, національного характеру, колективного ірраціонального тощо. Але саме в німецьких державах через особливу роль ученого-юриста (а не як, наприклад, у Франції, законодавця і реформатора) у створенні концепту і простору національного права вчення про нього набуло особливого розвитку, наслідком чого, власне, і було народження сучасної юридичної науки. Одним із перших принципових критиків правової програми Французької революції у Німеччині став Ф. фон Гентц, який у 1793 р. переклав німецькою «Думки про революцію у Франції» Е. Берка з доданням власних праць схожого змісту¹⁵.

Українсько-польський юрист Т. Чацький у праці «Про литовські й польські права та їх дух, джерела, зв'язок...» (1800 р.) проголосив цінність збереження національного права, що має з часом переходити із звичаєво-правової форми у законодавство: «заслуга із збереження, обміркування або встановлення прав є плодом вищого осяяння і глибокого розуму»¹⁶.

У одній з своїх перших праць – «Народній релігії та християнстві» (1792–1795 рр.) Гегель послідовно формулює тезу щодо національності релігії. Вона розглядається насамперед з точки зору суспільної ідеології, відповідає конкретній нації. Народ тут проголошується моральнісним цілим, колективним індивідом, що знімає в собі мораль окремої людини; саме народ є основним суб'єктом державного і правового життя¹⁷. У праці 1802 р. «Про наукові способи дослідження природного права, його місце у практичній філософії та його стосунок до науки про позитивне право» Гегель вказував, що суспільство («у позитивному аспекті» дорівнює народу як «абсолютній моральнісній цілісності») та колективному індивіду¹⁸. Ці думки було розвинуто ним у роботі «Система моральності» того ж періоду його творчості. У ній народ визначається як органічна тотальність, вмістилище моральності, що знімає в собі інтереси особи¹⁹.

А. Ф. Ю. Тибо у праці «Про необхідність загального цивільного права для Німеччини» (1814 р.) зазначав, що однією з цілей кодифікації є звільнення права від запозичених елементів (римського та канонічного права), які не відповідають потребам та духу німецької нації²⁰. Право для Тибо має зворотній вплив на суспільство: «однакові закони породжують однакові моральність і звичаї, і ця однаковість завжди справляла чарівний вплив на любов і відданість народу»²¹.

Савіньї в передмові до «Журналу історичного правознавства» у 1815 р. писав, що раціоналізм «ігнорує життя та самостійний розвиток цілого», що виразно вказувало на органіцизм і соціологізм ідей цього мислителя, що набув форми вчення про національне право²². Тому він проголошував раціоналістські вчення неісторичними і протиставляв їм історичний підхід.

Це дало підстави Ф. В. Тарановському зробити висновок про те, що вчення Савіньї та історична школа права загалом на перший план «висунула національність, як середовище і чинник утворення суспільних форм»²³, а Г. Канторовичу і Е. Трельчу – визначити історичну школу як романтичну²⁴. Можемо повною мірою погодитися з М. І. Карєєвим, Ю. С. Гамбаровим, І. І. Царьковим,

І. Л. Честновим, О. В. Тимошиною і А. М. Михайловим у тому, що базовим суб'єктом соціального і правового розвитку для історичної школи, і зокрема для Савінї, стала нація²⁵. А. М. Михайлов, зокрема, стверджує: «В уявленнях історичної школи граничним, що далі аналітично не розкладається без втрати есенційних якостей, суб'єктом права є нація, народність, єдність якої конститує унікальний дух»²⁶.

У праці 1814 р. Савінї акцентував на національній традиції, фактично вказував на повне розчинення права в культурі й неприродність його самостійного існування. Тому право змінюється дуже повільно й еволюційно, разом зі зміною суспільства, що поступово трансформує свою традицію: «відкинення Даного, строго кажучи, взагалі неможливе – воно неминуче панує над нами, і ми можемо лише помилятися щодо нього, але не можемо його змінити»²⁷. Це виключало волю і робило основним джерелом права звичай²⁸.

Крім того, Савінї запозичив у Гуго поділ історії національного права на, так би мовити, народну та академічну епохи. Національне право в його баченні й надалі може залишатися недержавним, а єдність нації може підкріплюватися юридичною наукою: шляхом порівняльного осягнення німецького права пропонується «зробити цивільне право спільною справою нації та досягнути тим самим нового зміцнення її єдності»²⁹.

У 1814 р. Савінї безпосередньо закликав до запровадження в університетах курсів із загальнонімецького права на порівняльній основі: «По-перше, тому, що більшу частину прав земель можна зрозуміти лише шляхом порівняння й зведення їх до давніх національних коренів; по-друге, тому, що вже все історичне окремих німецьких земель викликає природний інтерес усієї нації». Він наголошував на особливій ролі університетської освіти і науки у становленні національного права: «Прагнення до наукового обґрунтування не належить до національних потреб французів, зате належить до наших, і не можна нехтувати настільки вкоріненою потребою»³⁰.

Як зазначав щодо цього О. Бео, «університети є, отже, політичним ерзацем, так само як і римське право – юридичним ерзацем для німецької нації»³¹. Отже, право, що створюється юристами-практиками і юристами-вченими, здобуває певну автономію від суспільного/національного життя, навіть якщо воно недержавне. Достатньо категоричною є думка М. Є. Асламова: «Савінї, по суті, заперечує наявність у держави правотворчих функцій, точніше, відособлює законодавство і право; в цьому випадку політична і правова історія виявляються цілковито незалежними одна від одної сферами»³². Можна погодитися з тим, що Савінї послідовно розмежує законодавство і право як поняття, але думка щодо усунення держави від правотворчої функції не отримує підтвердження. Законодавство як явище Савінї не заперечувалося, але сутнісно воно сприймалося скоріше не як самостійне джерело права, а як простий запис звичаєвого права, хоча й «із змінами та поліпшеннями, які можуть бути необхідні з політичних причин»³³.

Важливу в площині розуміння зв'язку органіцизму з соціологізмом у Савінї посилку він дав ще у 1803 р.: «Характеристичне право народу не може більше бути зведене до стабільної концепції, як мова, адже його сутнісна природа полягає скоріше в постійному зростанні та розвитку»³⁴. Органіцизм і соціологізм Савінї, на відміну від механіцизму і соціальної фізики юснатура-

лістів, об'єктивно перетворювали саме націю як організм на цілісну систему, основний елемент світового розвитку³⁵.

І. Б. Раковецький у працях «Про цивільний стан давніх слов'ян» 1820 р. та «Правда Руська або права великого князя Ярослава Володимировича» 1820–1822 рр. вказував на те, що суб'єктом правового розвитку є народ, а право є частиною його культури і виражає його характер, національний дух – у їх розвитку³⁶. При цьому право створює зворотній вплив на суспільні зв'язки і також виступає націєтворчим чинником³⁷.

Н. Н. Фальк у «Юридичній енциклопедії» писав про «народ» як про вираз спільності походження людей, об'єднаних у громадянське суспільство чи державу, але наділяв водночас окремими характеристиками («розумність та характер народу»), вказував, що «кожна система права відповідає курсу розвитку народу, до якого вона належить»³⁸. На його думку, право може змінюватися органічно разом з розвитком народу навіть без втручання законодавця³⁹.

У праці «Основи філософії права, або Природне право і державознавство» Гегель проголосив державу і державне (воно ж – національне) право «універсумом моральності», «моральною субстанцією», автономною правовою тотальністю, органічними та історичними, окремим у праві (що значною мірою знімає в собі окремішність та індивідуальність людини, волю суспільства), заснованим на волі та моральності конкретного суспільства, безумовною цінністю: «Оскільки дух дійсний лише як те, чим він себе знає, і держава як дух народу – це водночас закон, який проникає у всі її відносини, звичай і свідомість індивідів, то державний устрій певного народу залежить від характеру й розвиненості його самосвідомості взагалі; в цьому полягає його суб'єктивна свобода, а отже, й дійсність державного устрою. Намір дати народові а ргіогі хай навіть певною мірою розумний за своїм змістом державний устрій не вряховує саме того моменту, завдяки якому він щось більше, ніж породження думки. Тому кожен народ має той державний устрій, який йому відповідає й пасує... Державний устрій – це не щось створене: він становить працю багатьох століть, ідею й свідомість розумного тією мірою, якою вона розвинута в даному народі... Народ має відчувати, що його державний устрій відповідає його праву і його стану, інакше він може, звичайно, бути зовні наявним, але не матиме ні значення, ні вартості»⁴⁰.

У «Енциклопедії філософських наук» Гегель стверджував, що позитивний політичний і правовий розвиток об'єктивується лише у формі окремих національних держав та їх національного права, що виступають як індивідууми і окремі в праві, «живі тотальності», «органічні тотальності», «народні індивідууми», «конкретні»⁴¹. Але національні держава і право є не лише формою, а й єдністю форми і змісту («субстанції»), яким є моральність і дух; народ без держави фактично не має окремого розвитку, не виступає як окреме в праві, а окрема особа взагалі не є суб'єктом історії⁴².

У «Лекціях з філософії історії» Гегель проголосив народи (з їх «духами народів», але без акценту на етнічності) колективними індивідуумами і основними суб'єктами історичного процесу. Кожний з них розглядається як організм, має власну історію, згадується «правова система народу». Водночас у цій праці народ і держава безпосередньо пов'язуються: «у всесвітній історії ми маємо справу з такими індивідуумами, які є народами, з такими цілими, які є держа-

вами»; «форма, що є повною реалізацією духу в наявному бутті, – держава»; державний устрій народу та його право перебувають у субстанційній єдності з його духом, культурою, релігією, географічними і кліматичними умовами його розвитку; лише держава остаточно перетворює народ на ціле; дух народу стає також духом держави, адже держава – це об'єктивація духу народу; з утворенням народом своєї держави зникають усі суперечності, дух стає собою (що стає вищим ступенем його розвитку і одночасно початком його занепаду чи навіть загибелі)⁴³. Попри те, що існування народів у праці Гегеля видається одвічним, сам він пов'язував створення саме новочасних держав з формуванням націй⁴⁴.

Нація-держава виступає як органічна тотальність, «індивідуальне ціле», «моральнісне ціле», що знімає в собі «приватні інтереси та пристрасті», «тупі відчуття та дикі потяги», «прояви сваволі», дисциплінує людей і об'єднує їх у духовне ціле, створює єдину моральність: «право, моральність, держава і лише вони є позитивною дійсністю та забезпеченням свободи», «держава є наявне, дійсно моральнісне життя», «вся цінність людини, вся її духовна дійсність існує виключно завдяки державі», «суспільство і держава є такими станами, в яких здійснюється свобода»⁴⁵. Більше того, моральнісна нація-держава є не просто похідною від моралі, свідомості, волі громадян, а й формує останні. Зокрема, через виховання та освіту: індивідуум «засвоює собі це субстанційне буття, таким стає його спосіб мислення, і його здатності розвиваються так, щоби він являв собою щось. Адже він знаходить перед собою буття народу як уже готовий, міцний світ, до якого він має доєднатися»⁴⁶.

Г. Ф. Пухта у своїй «Енциклопедії права» 1821 р. зазначав, що народи об'єднують як об'єктивні чинники (мова, спільне походження, тривале спілкування), так і суб'єктивні (взаємна емпатія, патріотизм, спільна правосвідомість). Причому історично не держава встановлює право, а національний правопорядок як продукт волі суспільства визначає державу, держава зберігає постійний зв'язок з національною волею: «Народ і держава пов'язані між собою найтіснішим чином. Національний зв'язок є фундаментом, на якому будується політичний союз; він – душа і життя, що просякає державний організм»⁴⁷. Більше того, держава виховує громадян, прищеплюючи їм спільний правовий дух, але й її вплив на народ і людину не безмежний. Стабільна держава є або мононаціональною, або передбачає домінування одного народу над іншими й асиміляцію останніх для досягнення однорідності, розвиток народу і держави нерозривно пов'язаний з певною територією⁴⁸.

Е. Ганс у першому томі «Спадкового права у всесвітньо-історичному розвитку» 1823 р. і у своєму виступі 1822 р. припускав наявність загального і трансцендентного чистого розуму, але лише як творця народів, який не визначає мету та шлях розвитку їх права: «кожний дух народу від чистого розуму одержує свою правоздатність, яка є його принципом», – народи у своїй еволюції протягом історії самі розвивають цей розум, і те, що є розумним, стає багатоманітною дійсністю⁴⁹. Як наголошував К. Бертані, цей принцип народу не слід прямо ототожнювати з гегелівською ідеєю запрограмованої долі народу, його функціональності у світовій історії. Навпаки, для Ганса кожний народ виступає як самостійний чинник, що формує свій «принцип» протягом своєї історії⁵⁰. Основною одиницею правового розвитку, окремим, відповідно, є народ, право є продуктом його волі та національного духу, сутності нації: «Поза-

як право, з свого боку, не є абсолютном, і як таке знов привело б до найвищою мірою абстрактного розгляду, позаяк воно передає скоріше лише один момент у цілісності якогось народу, то історія права має оберігати і виявляти постійний живий зв'язок права з історичним принципом народу»⁵¹. При цьому Ганс синонімічно вживав поняття національного права і права держави⁵². К. С. Цахарія у статті «Про призначення «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних країн»» 1829 р. вказував на національність будь-якого сучасного права, сформовану як результат дорослішання народів та становлення національної державності⁵³.

У 1830 р. польський вчений Р. М. Губе у своїй дисертації «Спадкування за законом у римському, германському та слов'янському праві», захищеній у Варшавському університеті, вказував, що право завжди мало і має суспільний, національний характер (поряд з інтерсуб'єктивним правотворенням). Народ, на його думку, є природним союзом, що виникає шляхом об'єднання сімей та родів, він зростає, дорослішає, занепадає, а згодом зникає; збереження нації та її права є безумовною цінністю⁵⁴. Народ є органічним цілим, він домінує над особою, і так само національне право домінує над інтерсуб'єктивним і партикулярним. Але остаточно народ та його право оформляються як результат національного державотворення (переходу від сімейного до громадянського устрою). При цьому право, не втрачаючи своєї національної сутності, суттєво трансформується і справляє зворотний вплив на свого творця – народ, згуртовуючи і розвиваючи його. Поняття про загальне в праві у праці Губе присутнє – як про загальні епохи правового розвитку. Але вони жодним чином не об'єктивовані як щось ціле, а є іманентними і впливають з органіцистського бачення нації: сімейний устрій як дитинство і юність народу, громадянський устрій – його доросле життя як самодостатньої особистості⁵⁵.

У «Історії слов'янських законодавств» В. А. Мацевського суб'єктом правового розвитку виступає виключно народ, щоправда, у зв'язку з правовою сім'єю, до якої він належить⁵⁶. Попри стверджувану Мацевським можливість існування національного права до держави, він постійно наголошує на тому, що національна держава та національно-державне право є єдиним можливим шляхом правового розвитку, а законодавча позитивація права – це природна функція («Природним є давати право не лише собі, а й іншим»). Тому історія права, що є породженням духу народу, на думку автора, починається саме з його кодифікації та ухвалення державою; це лише поглиблює його національний характер: без санкції держави право безсиле. Загальне і визнане законодавство в межах цілого народу позитивно впливає на його подальший розвиток, а суди його не просто застосовують, але виявляють у ньому недоліки для подальшого виправлення законодавцем, а також виконують просвітницьку функцію. Саме по собі послідовне використання автором термінів «prawodawstwo» та «ustawodawstwo» (обидва перекладаємо як законодавство) замість «prawo» та визначення національного права як крайового недвозначно вказує на його позитивний, територіальний і державний, а не лише етнічний і звичаєвий характер⁵⁷. Поєднання позитивності й «народності» права Мацевський визначав так: пам'ятники права «не є справою сваволі правodawця, але впливають з правових образів і [рівня розвитку] освіти народу»⁵⁸.

У статті Ж. Л. Е. Лермінє «Викладання порівняльних законодавств» 1834 р. наголошувалося, що звичаї є елементом формування права, поряд з ідеями. Тому повністю уніфікувати право неможливо – маючи єдину сутність, воно завжди зберігатиме національні форми: «Нація є єдиним актором, який зберігає ідеї і не довіряє Божому розуму свою долю, й відчуває, що немає єдиного права, адже немає єдиної істини»⁵⁹. А в «Курсі історії порівняльних законодавств» (1836 р.) стверджувалася історична спадкоємність у розвитку права кожної країни⁶⁰. У одній з пізніших праць Лермінє – статті «Гebraїзм та християнство» (1846 р.)⁶¹ відображено його виразне ставлення до національних відмінностей у суспільному розвитку, в тому числі в праві, як до безумовної цінності. Національне в праві вчений розглядав як результат формування нації як окремої особистості, якій притаманний особливий національний дух – усвідомлення свого унікального шляху розвитку, а також відмінний спосіб мислення, філософствування, правотворення.

Отже, для творців органічної теорії національного права нація була природною спільнотою, об'єднаною спільністю походження, подібною до виду в тваринному та рослинному світі. Водночас вона наділялася низкою соціальних і етнокультурних характеристик, соціопсихологічною єдністю (зокрема, спільним етосом та ідеалами, що об'єднувалися поняттям «національний дух»), а також нерідко й особливою місією на Землі.

У значній частині тогочасних праць вказувалося на те, що розвиток нації подібний до життя людини: вона народжується, дорослішає, стає зрілою, старіє, вмирає. Це відображало поширення ідеї про націю як колективного індивіда. У межах такого бачення власне правотворення є частиною життя нації й весь час супроводжує її розвиток незалежно від власного державотворення, хоча останнє й розглядається як ознака її зрілості, воно органічно визріває як її плід. Це не заперечує ідеї соціальної волі, але робить останню детермінованою, наперед визначеною і похідною, одним з проявів і наслідком життєдіяльності нації, а не її конституантою, відмовляє соціальній волі й державі у самоцінності, підпорядковує собі останню. Відповідно й творене державою право розглядається не як новий правопорядок, а лише як похідне від національного правопорядку, частина традиції в її розвитку.

Органічна теорія національного права, так само як і соціально-вольова, підкоряли особу, її суб'єктивне і об'єктивне право нації (її волі чи традиції), односторонньо розглядали останню як тотальність, колективного індивіда і одиницю правового розвитку. Але органічна теорія більш послідовно створювала підстави для розгляду національних правових досвідів як рівних за своїм характером та індивідуальністю (хоча, можливо, й не рівних за рівнем досягнутого розвитку – залежно від наявності держави), а відповідні національні правопорядки – як не випадкові й тривалі у часі явища. З іншого боку, органічна теорія більшою мірою передбачає не лише формальну самостійність, а й змістовну неповторність національного правового досвіду, розглядає його ізольовано від інших і у нерозривній єдності з духовним і культурним покликанням та розвитком нації, що піддає сумніву плідність його порівняльно-правового пізнання.

1. Ewald W. Comparative Jurisprudence (I): What was it like to try a rat? // University of Pennsylvania law review. 1995. Vol. 143. P. 2006, 2009; Месяков А. С. Национальная идея и

национальное сознание немцев // Национальная идея в Западной Европе в Новое время. Очерки истории. Москва: Зерцало-М; Вече, 2005. С. 394–458. С. 403. **2.** *Медяков А. С.* Назв. праця. С. 405. **3.** *Нічик В. М.* Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ: Укр. центр духовної культури, 2001. С. 164. **4.** *Гердер П. Г.* Идеи к философии истории человечества. Москва: Наука, 1977. С. 140, 440–442, 466, 543–544. **5.** Там само. С. 9, 10. **6.** *Берк Э.* Размышления о революции во Франции. URL: <http://www.politnauka.org/library/classic/berk.php> **7.** *Фіхте Й. Г.* Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини // Націоналізм: Антологія. Київ: Смолоскип, 2000. С. 48–49. **8.** *Жоль К. К.* Философия и социология права. Київ: Юринком Інтер, 2000. С. 292–293. **9.** Цит. за: *Медяков А. С.* Назв. праця. С. 410. **10.** *Гурвич Г. Д.* Социология права / Гурвич Г. Д. Философия и социология права: Избр. сочинения. Санкт-Петербург: Изд. дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2004. С. 626. **11.** Там само. С. 626–627. **12.** *Bos J.* Nineteenth-Century Historicism and Its Predecessors. Historical Experience, Historical Ontology and Historical Method // The Making of the Humanities. Vol. II. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012. P. 132. **13.** *Келлі Д.* Людський вимір буття: Суспільна думка в західній правовій традиції. Одеса: Бахва, 2002. С. 232. **14.** *фон Савиньи Ф. К.* Обязательственное право. Москва: Тип. А. В. Кудрявцевой, 1876. С. XXXI. **15.** *Klerner H.* Savigny's Research Program of the Historical School of Law and its Intellectual Impact in 19th Century Berlin // The American Journal of Comparative Law. 1989. Vol. 37. No. 1. P. 74. **16.** *Czacki T.* O litewskich i polskich prawach o ich duchu... Т. II. Krakow: Drukarnia "Czasu", 1861. S. 290. **17.** *Нерсесянц В. С.* Философия права Гегеля. Москва: Юристъ, 1998. С. 8–9. **18.** *Гегель Г. В. Ф.* О научных способах исследования естественного права... // Гегель. Полит. произведения. Москва: Наука, 1978. С. 274–275, 222, 228, 229, 251, 254, 269, 270. **19.** *Нерсесянц В. С.* Назв. праця. С. 22. **20.** *Тибо А. Ф. Ю.* О необходимости общего гражданского права для Германии // фон Савиньи Ф. К. Система современного римского права. Т. I. Москва: Статут, 2011. С. 105, 106. **21.** Там само. С. 113. **22.** Цит. виклад цієї праці у: *Тарановский Ф. В.* Учебник энциклопедии права. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1917. С. 310. **23.** Там само. С. 311. **24.** *Асламов Н. Е.* Философия истории немецкой исторической школы права: дисс. ... канд. филос. наук. Москва, 2012. URL: <http://www.disus.ru/dissertatsii/362037-1-istoriinemeckoy-istoricheskoy-shkoli-prava.php> **25.** *Михайлов А. М.* Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения. Москва: Юрлитинформ, 2013. С. 65. **26.** Там само. **27.** *фон Савиньи Ф. К.* О предназначении «Журнала по исторической юриспруденции» / фон Савиньи Ф. К. Система современного римского права. Т. I. С. 211. Див. також: *фон Савиньи Ф. К.* Система современного римского права // Там само... С. 285. **28.** *фон Савиньи Ф. К.* О призвании нашего времени к законодательству и юриспруденции // Там само... С. 131–132, 134. Див. також: *фон Савиньи Ф. К.* Система современного... С. 282, 284. Щодо сучасного періоду Савиньи вважав формою фіксації звичаю судової практику. Див.: Там само. С. 193–194. **29.** *фон Савиньи Ф. К.* О призвании нашего времени... С. 202. **30.** Там само. С. 201, 202, 207. **31.** *Beaud O.* L'Essai contre la codification ou le refus d'un droit uniforme pour l'Allemagne tout entière. Considérations sur l'impensé "territorial" dans la pensée juridique de Savigny // Annuaire de l'Institut Michel Villey. 2009. Vol. 1. S. 31. **32.** *Асламов Н. Е.* Назв. праця. **33.** *фон Савиньи Ф. К.* О призвании нашего времени... С. 136. **34.** Цит. за: *Ziolkowski T.* German Romanticism and Its Institutions. Princeton: Princeton University Press, 1990. P. 84. **35.** Про це див. напр.: *Михайлов А. М.* Назв. праця. С. 50–54. **36.** *Rakowiecki I. B.* O stanie cywilnym dawnych slowian. Warszawa, 1820. S. 2–3, 15; *Rakowiecki I. B.* Prawda ruska; czyli, Prawa wielkiego хієція Jarosława Władymirowicza... Т. I. Warszawa: Drukarnia XX Piarow, 1820. S. I, VIII, 81–82, 139, 198, 227–228, 242–243, 245, 253; *Rakowiecki I. B.* Prawda Ruska; czyli prawda wielkiego хієція Jarosława Władymirowicza... Т. II. Warszawa: Drukarnia XX Piarow, 1822. S. 315. **37.** *Rakowiecki I. B.* Prawda Ruska. Т. II... S. 156. **38.** *Falck N.* The scientific study

of jurisprudence; its preliminaries, special subjects, means, and appliances // *Outlines of the science of jurisprudence. An introduction to the systematic study of law.* Edinburgh: T & T. Clark, 1887. P. 181–182, 204, 207. **39.** *Ibid.* P. 183, 191–195; *Фальк Н. Н.* Различия в праве и сравнительное правоведение // *Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць.* Ужгород–Київ: Говерла, 2015. С. 196. **40.** *Гегель Г. В. Ф.* Основы философии права, або природне право і державознавство. Київ: Юніверс, 2000. С. 243, 14, 19, 24, 47–49, 172, 186, 187, 189, 212, 216–218, 224–225, 237, 281–283, 286–291, 298. **41.** *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук. Т. 3: Философия духа. Москва: Мысль, 1977. С. 355–356, 350–351, 357, 359–365, 368, 371, 373. **42.** Там само. С. 368, 373. **43.** *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории. Санкт-Петербург: Наука, 2000. С. 57–59, 68, 70, 77, 90, 93, 96–99, 102, 108, 111, 115, 121–122, 126, 139, 142, 256–258, 262, 265, 303, 353, 383, 426–427, 454. **44.** Там само. С. 410–411. **45.** Там само. С. 77, 81, 84, 89–94, 96–99, 101–102, 108, 110, 148, 211, 385, 388, 394, 407, 429, 442, 446–448. **46.** Там само. С. 121, 148, 355–356, 384–385, 448–449, 455. **47.** *Пухта Г. Ф.* Энциклопедия права. Ярославль: Тип. Г. Фальк, 1872. С. 19, 22, 24, 26–27, 57, 62, 84. **48.** Там само. С. 24–25, 66–68. **49.** *Ганс Э.* Предисловие к работе «Наследственное право во всемирно-историческом развитии. Сочинение по универсальной истории права» // *Філософія порівняльного правознавства: зб. наук. праць.* Київ; Львів: Ліга-прес, 2015. С. 80; *Gans E.* A Society to further Jewish integration (1822) // *The Jew in the modern world: A documentary history.* 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1995. P. 215. **50.** *Bertani C.* Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung (1824–1835) von Eduard Gans Das erste Zeugnis vom Einfluss Hegels auf die Privatrechtsgeschichtsschreibung // *Rechtsgeschichte.* 2007. Rg 11. S. 118–119. **51.** *Ганс Э.* Назв. праця. С. 79–80, 83, 88, 93, 95. **52.** Там само. С. 77. **53.** *Цахарія К. С.* Про призначення «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних країн» // *Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць.* Ужгород–Київ: Говерла, 2015. С. 198. **54.** *Губе Р. М.* История древнего наследственного права у славян // *Сборник исторических и статистических сведений о России и народах ей единовременных и единоплеменных.* Т. 1. Москва: Тип. А. Семена, 1845. С. 61–63, 73, 76–77, 80, 82–83. **55.** Там само. С. 61–64, 77, 92, 100, 104. **56.** *Maciejowski W. A.* Historia prawodawstw słowiańskich. T. 1. Warszawa, Lipsk: W Księgarniach Brzeziny I Hinrichsa, 1832. S. III, VI та ін. **57.** *Ibid.* S. VI, VII, VIII, 6, 36–37, 43. **58.** *Ibid.* S. 51. **59.** *Lerminier E.* De l'enseignement des législations comparées / Lerminier E. Études d'histoire et de philosophie. T. II. Paris: Charpentier, 1836. P. 92. **60.** *Lerminier E.* Cours d'histoire des législations comparées, professé au Collège de France. Paris: G. Ange et Co, [1836]. P. 220, 264, 267, 464. **61.** *Lerminier E.* L'hébraïsme et le christianisme // *Сайт «Wikisource. La bibliothèque libre».* URL: fr.wikisource.org/wiki/L'Hébraïsme_et_le_christianisme

Kresin O. The organic theory of national law in the second half of the XVIII - the first third of the nineteenth century.

It is shown that during the investigated period, the organic theory of national law considered it as a unit of legal development, the totality that covers a person and its subjective right. It was based on the consideration of the nation as a natural population, at the same time endowed with a number of social and ethno-cultural characteristics and socio-psychological unity. In much of the works it was pointed out that the development of a nation is similar to human life: it is born, rising, becomes mature, aging, dying. This reflected the propagation of the idea of a nation as a collective individual. Within this vision, law-making is part of the nation's life and always accompanies its development regardless of state formation, although the latter is seen as a sign of its maturity. This does not deny the idea of social will, but makes the latter derivative and deterministic, one of the manifestations and consequences of the life of the nation, and not constitutive for the latter, denies the social will and the state in self-worth, submits the latter to itself. Accordingly, the law created by the state is considered not as a new

legal order, but only as a derivative of the national legal order, part of the tradition in its development. The organic theory more consistently created the basis for considering national legal experiences as equal in character and individuality, and the relevant national legal orders – as non-random and prolonged in time phenomena. Organic theory stated not only formal independence, but also the substantive uniqueness of the national legal experience, considered it in inseparable unity with the spiritual and cultural vocation and development of the nation.

Key words: nation, national law, separate in law, German classical philosophy, comparative jurisprudence.

УДК 341.09

К. О. САВЧУК,
кандидат юридичних наук

ВНЕСОК ПЕТРА ДМИТРОВИЧА ЛОДІЯ В РОЗВИТОК НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті досліджується внесок у розвиток науки міжнародного права видатного українського філософа та юриста, уродженця Закарпаття Петра Дмитровича Лодія (1764–1829). Показано, що в праці П. Д. Лодія «Теорія загальних прав, що містить у собі філософське вчення про природне всезагальне державне право», яка присвячена питанням держави і права, міститься доволі розгорнуте вчення про міжнародне право, яке він тлумачив виходячи з засад школи природного права.

Ключові слова: історія науки міжнародного права, історія української науки міжнародного права, теорія міжнародного права, природне право, П. Д. Лодій.

Савчук К. А. Вклад Петра Дмитриевича Лодия в развитие науки международного права

В статье исследуется вклад в развитие науки международного права выдающего украинского философа и юриста, уроженца Закарпатья Петра Дмитриевича Лодия (1764–1829). Показано, что в работе П. Д. Лодия «Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве», которая посвящена вопросам государства и права, содержится достаточно развернутое учение о международном праве, которое он толковал исходя из принципов школы естественного права.

Ключевые слова: история науки международного права, история украинской науки международного права, теория международного права, естественное право, П. Д. Лодий.

Savchuk K. O. Contribution of Petro Dmutrovych Lodyi to the development of the science of international law

This article is devoted to the contribution to the development of science of international law by an outstanding Ukrainian philosopher and lawyer, a native of Transcarpathia, Petro Dmutrovych Lodyi (1764–1829). It is shown that P. D. Lodyi's work "The theory of general rights, which contains the philosophical doctrine of natural universal state law" which is devoted to issues of state and law, contains a fairly detailed doctrine of international law, which he interpreted on the basis of the principles of natural law school.

Key words: history of science of international law, history of Ukrainian science of international law, theory of international law, natural law, P. D. Lodyi.